

У судовому дискурсі правильне виведення імплікатури, а отже, й розуміння висловлень співрозмовника, можливе лише за умови дотримання постулатів ефективного спілкування, визначених Х. П. Грайсом, і з урахуванням інших типів імпліцитної інформації. Порушення таких правил призводить до прагматичних девіацій, що негативно позначається на якості юридичної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапова С. Г. Прагмалінгвістический аспект англійської діалогічної мови [Електронний ресурс] : дис... д-ра філол. наук: 10.02.19, 10.02.04 / Софія Григорівна Агапова. – Ростов н/Д, 2003. – 269 с. – Режим доступу : <http://31f.ru/dissertation/112-dissertaciya-pragmalingvisticheskij-aspekt-anglijskoj-dialogicheskoj-rechi.html>
2. Грайс Г. П. Логика и речевое общение [Текст] / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVI: Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С. 217–237.
3. Пугач В.С. Уклонение от прямого ответа на вопрос как тип речевого реагирования: автореф. дисс. канд. філол. наук: 10.02.19 / В. С. Пугач. – Белгород, 2002. – 22 с.
4. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

Статья посвящена особенностям выведения импликатур в текстах, являющихся элементами судебного дискурса. Проанализирована специфика реализации в судебном общении постулатов кооперации.

Ключевые слова: судебный дискурс, имплицитный смысл, импликатура.

The article deals with the peculiarities withdrawal imprimaturs in the texts, which are elements of judicial discourse. Analyzed the specifics of the court dealing postulates cooperation.

Keywords: judicial discourse, implicit meaning, implicature.

УДК81'367

Н. В. Єршова

ПРО ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Розглянуто коло лінгвістичних проблем, пов'язаних із характеристикою семантичних категорій предикативності, модальності і часу; з'ясовано їхню роль у формуванні семантико-синтаксичної структури речення.

Ключові слова: семантична структура речення, предикативність, модальність, час.

Складне речення як поліпредикативна одиниця виражає характер і спосіб думки, спрямованої на відображення двох або більше ситуацій, містить предикатну (модально-часову) семантику; являє собою єдність кількох структурно-семантичних компонентів. Вивчення значеннєвого аспекту речення з опорою на поняття семантико-синтаксичної структури та відношень є на часі. Ключові поняття у сфері семантико-синтаксичної організації, дефініції яких у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці представлені різними науковими підходами, зумовили виникнення широкого спектру мовознавчих проблем, зокрема визначення статусу семантичних категорій, особливостей їх формальної організації та функцій у реченні.

Метою статті є огляд наукових підходів до з'ясування статусу і ролі основних семантичних категорій, що організовують семантико-синтаксичну структуру складного речення.

Проблемі організації семантико-синтаксичного аспекту речення у лінгвістиці приділено значну увагу. Чільне місце займають дослідження Н.Д. Арутюнової, Н.Ю. Шведової, Ю.С. Степанова, Г.О. Золотової, К.Ф. Шульжука, І.Р. Вихованця, М.В. Мірченка та багатьох інших [1; 14; 21; 22; 29].

Смисл речення – це абстрактне мовне значення, створене взаємною дією семантики структурної схеми речення та слів, що її заповнили [1, 5]. Семантико-структурна організація виразно показує – основною сферою синтаксичних одиниць є сфера значення, і для висловлення думки приводиться в дію весь механізм мови. Із цих позицій Г.О. Золотова, К.Ф. Шульжук витлумачують семантичну структуру речення як «організацію на предметній основі смислових комплексів» [14, 15], що являє собою «результат взаємодії семантичних компонентів» [29, 41].

Науковці одностайні у думці, що на семантико-синтаксичному рівні речення стрижневими є категорії предикативності, предикації і предикатності, що перетинаються, але не становлять тотожності, модальності і часу.

Дослідники витлумачують поняття «*предикативність*» як:

- —**овну властивість семантичної структури речення, що визначає його специфіку (...) і якісну своєрідність**” [25, 172];
- **позначувану словом чи словосполученням явищ —**сантику існування у дійсності**” [28, 34];**
- —**мплексну (модально-часову) семантико-синтаксичну реченнєву категорію**” [4, 62].

Із цього приводу Н.В. Гуйванюк слушно зауважила: —**Компоненти зовнішньо-синтаксичної сфери структури речення – синтаксична модальність, часовість і (у відповідних випадках) категорія особи” у своїй сукупності утворюють —**характерну для кожного речення синтаксичну віднесеність основного змісту речення до дійсності, позначувану терміном предикативність**” [10, 4].**

Окрім категорії предикативності, семантико-синтаксичну структуру речення формують категорії предикації і предикатності, що оформлюють різні аспекти семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами.

Категорія **предикації** формує, крім власне-суб’єктно-предикатних відношень, і —**об’єктно-предикатні відношення з додатковою правобічною (об’єктною, адресатною, інструментальною або локативною в її різних комбінаціях) валентністю**” [5, 29]. Саме лексичне значення і правобічна валентність предиката, на думку І.Р. Вихованця, зумовлює виділення трьох семантичних класів складнопідрядних речень з прислівними підрядними частинами – з’ясувально-об’єктних, порівняльно-об’єктних і локативних [4, 331-332]. Зауважимо, що складнопідрядні конструкції з прислівною локативною частиною традиційно витлумачують як обставинні складнопідрядні речення з підрядною частиною місця [24, 344-345].

Суть категорії **предикатності** —**ґрунтується на функціональній специфіці ресурсів мови представляти доміную предиката у реченнєвій структурі**” [18, 130]. Предикатність належить до —**надегорій**”, яку утворюють дві категорії – категорія первинної предикатності (формує семантико-синтаксичну структуру елементарних простих речень) і категорію вторинної предикатності (ґрунтується на семантико-синтаксичній структурі складних речень і похідних від них простих ускладнених речень) [5, 257-258]. За твердженням М.В. Мірченка, у складному реченні семантику вторинної предикатності —**найчастіше передають аналітичні морфеми-слова (сполучники, сполучні слова), що виконують роль предиката предикатів і оформлюють синтаксичні зв’язки між відповідними частинами речення**” [18, 149]. Таку ж позицію обстоює І.Р. Вихованець: —**Сантику вторинної предикації (ознаковості) у складних конструкціях найвиразніше передають специфічні синтаксичні елементи, ... які виконують роль предиката предикатів**” [4, 257; 5, 30].

У мовознавстві загальноприйнятим є витлумачення категорії **модальності** як —**відношення змісту мовлення до дійсності, що виражається за допомогою форм способу дієслова, інтонації, вставних слів**” [5, 535].

У вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці проблемі статусу й особливостей категорії модальності присвячено праці В.В. Виноградова, О.М. Пешковського, Г.В. Колшанського, Г.О. Золотової, Л.С.Єрмолаєвої, В.З. Панфілова, Т.А. Колосової, М.В. Ляпон, М.В. Мірченка, В.Д. Шинкарука та ін. [2, 7, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 27], що є представниками різних наукових підходів (логіко-граматичного, формально-граматичного, семантичного, логічного, функціонального) до вивчення синтаксичних явищ і категорій.

Так, В.В. Виноградов (логіко-граматичний підхід) характеризує модальність як категорію, що —**розчленовує і диференціює загальну функцію речень, позначаючи специфічну якість – відношення до дійсності зі сторони мовця**” [7, 406].

Для О.М. Пешковського (формально-граматичний підхід) модальність є —**мплексною багатоаспектною категорією**”, що —**ктивно взаємодіє з цілою системою інших функціонально-семантичних категорій мови і тісно пов’язана з категоріями граматичного рівня**” [20, 371]. У модальності, на думку науковця, —**відується відображення складних взаємодій між чотирма факторами комунікації: мовцем, співбесідником, змістом висловлення та дійсністю**” [Так само].

—**Заальною семантичною категорією**” називає модальність Г.В. Колшанський (семантичний напрямок дослідження). Дослідник наголошує на реалізації модального значення у всьому складі речення, не накладаючи будь-яких особливих ознак на структуру синтаксичної конструкції [16, 97]. Г.О. Золотова тлумачить означену категорію як —**об’єктивно-об’єктивне відношення змісту висловлювання до дійсності з точки зору його реальності, відповідності чи невідповідності дійсності**” [14, 142]. Таку позицію обстоює і Л.С.Єрмолаєва, відзначаючи —**ступінь впевненості мовця у повідомлюваних ним фактах**” [12, 125].

У лінгвістиці наявний підхід, згідно з яким модальність дефінується із позицій логіки. Наприклад, Ш. Баллі під модальністю розумів —**ктивну мисленнєву операцію, що твориться суб’єктом-мовцем...**” [2, 47]. Колектив авторів —**Крського словаря по логике**” на чолі з Д.П. Горським

витлумачують модальність як оцінку висловлювання, подану з різних точок зору [9, 110]. На думку В.З. Панфілова, М.І. Кондакова, модальність є рівною мірою предметом дослідження мовознавства і логіки [19, 370; 17, 359]. Якщо в першому модальність включається в число найбільш істотних характеристик речення, як мовної одиниці, то в другому – розглядається в якості існування ознаки судження як форми мислення [Так само].

У сучасному мовознавстві актуальним є функціональний підхід до розуміння модальності, згідно з яким це поняття витлумачено як —широку функціонально-семантичну категорію” [15, 52].

Із позицій функціонально-семантичного трактування модальність є —обв’язковою ознакою кожного речення-висловлення, що виражає стосунок реченнєвого змісту до дійсності з погляду реальності та ірреальності” [18, 26] і —вражає ставлення мовця до змісту повідомлюваного” [27, 126]. Таке розмежування, на думку Н.Ю. Шведової, ґрунтується на тому, що позначувані об’єктивні і суб’єктивні явища у мовній дійсності існують і не збігаються за характером абстракції, обсягом одиниць, що реалізуються у реченні [26, 53].

Виокремлення у змісті категорії модальності об’єктивної і суб’єктивної сторін, спричинили значну кількість відповідних дефініцій. Хоча, на думку Г.О. Золотової, суть термінів —об’єктивна модальність” і —суб’єктивна модальність”, прийнятих багатьма дослідниками, незважаючи на різницю поглядів авторів, зводиться в основному до розмежування модальних аспектів значення [14, 147].

Так, під об’єктивною модальністю дослідники розуміють:

- основний предметно-логічний зміст речення [16, 140];
- один з рівнів структури судження, що відображає характер об’єктивних зв’язків у дійсності і виражається реченням [19, 37];
- —необхідну граматичну ознаку будь-якого речення, одну з категорій, що формує разом з категорією часу, загальнореченнєву категорію предикативності” [11, 338];

Про сутність і характер вираження суб’єктивної модальності зазначав ще В.В. Виноградов, наголошуючи, що модальні кольори та відтінки, (...), утворюють другий шар модальних значень у смисловій структурі, оскільки накладаються на граматичний ґрунт речення, що вже має модальне значення [7, 34]. На думку Е. Бенвеніста, суб’єктивність – це —фундаментальна якість мови”, тому що —може мовець, користуючись мовою, —писуюче” її собі, співвідносить її з собою, моментом своїх мовленнєвих дій, відношеннями та оцінками” [3, 297]. Для Г.В. Колшанського суб’єктивна модальність – це —оціно-емоційна” семантика речення [16, 97]. В.З. Панфілов характеризує це поняття як один з рівнів судження, що є показником особливостей суб’єктивно-предикатної структури речення [19, 37].

Категорія **часу** як необхідний компонент предикативності речення є —формою існування синтаксичної конструкції” [14, 171], що —позначає перебіг подій чи явища щодо моменту мовлення” [5, 26].

Поняття часу належить до сфери філософії і тлумачиться як порядок та міра реальності буття. Відповідно, реальний час – це порядок реальних подій світу, а значить завжди є якийсь реальний час; час особливого протікання подій, час певного їх початку, специфічного розвитку та кінця [21, 119]. Таку характеристику часового поняття було покладено в основу лінгвістичного витлумачення часу, як обов’язкової категорії семантико-синтаксичної структури речення.

У лінгвістиці проблемі статусу і функцій часового поняття присвячено праці Г.О. Золотової, І.Р. Вихованця, А.П. Грищенко, К.Г. Городенської тощо [4; 6; 8; 13; 23], які характеризують категорію часу як:

- —релятивну категорію”, будь-який часовий відрізок якої —визначається по відношенню до іншого відрізка часу, події, дії...” [13, 12];
- —враження об’єктивних відношень дії або стану до дійсності” [6, 220], —стосунок повідомлюваного до моменту мовлення” [4, 161];
- —процесуальну ознаку (дію, стан, відношення) моменту мовлення” [23, 423];
- —відношення реальної з погляду мовця дії або стану” до певного комунікативного акту [8, 41].

Протиставлення дієслівних форм щодо моменту мовлення – абстрактної граматичної очки відліку, що є часовим орієнтиром здійснення дії або процесу, —реалізується в граматичних формах теперішнього, минулого та майбутнього часу” [6, 250]. Ці форми можуть бути одночасними або збігатися з моментом мовлення; передувати йому, тобто здійснюватися до моменту мовлення; наступати після нього – здійснюватись після моменту мовлення [23, 423].

Визначення часу дії тісно пов'язане зі способовою характеристикою речення, вужче – дієслова-предиката. Теперішній і минулий час позначають реальну дію і співвідносяться з дійсним, умовним, наказовим, спонукальним і бажальним способами.

Характеристика майбутнього часу з позицій позначення ним реальності / ірреальності дії, його реалізації у способах дієслова-предиката зумовила виникнення в лінгвістиці різних підходів до цього питання.

І.Р. Вихованець надає майбутньому часу статусу з'єднуючої ланки між категоріями часу і способу, оскільки у цій часовій формі —*підносяться значення реальності та ірреальності*” [6, 95]. На думку К.Г. Городенської, —*реальність / ірреальність дій та станів може поставати з об'єктивної дійсності або встановлюватися мовцем. (...) Ніхто не гарантує, що бажані для мовця дії та стани неодмінно будуть виконані. Однак вони, реальні з погляду мовця, становлять семантичний зміст категорії часу*” [8, 42].

Як зазначили автори *“Теоретичної морфології української мови”*[6], —*у ситуації, яку відображає категорія часу в позамовній дійсності, особа мовця обов'язкова, ба саме для неї дії, процеси та стани є реальними, тоді як насправді реальні лише ті дії, процеси та стани, що вже відбулися або відбуваються зараз*” [6, 250].

У підручникові літературі майбутній час схарактеризовано як складову дійсного способу, який —*позначає реальну процесуальну ознаку (дію, стан або відношення), що реалізується в одному з трьох часових планів: теперішньому (...), минулому (...), майбутньому (...)*” [23, 418].

На основі розмежування теперішнього, минулого та майбутнього часу, їх реалізації у способах дієслова-предиката розрізняють абсолютний (морфологічний) та відносний (синтаксичний) час.

Абсолютними є часові форми, —*значення яких ґрунтується на співвідношенні з моментом мовлення*” [23, 423]. Розрізняють три види морфологічного часу: теперішній, минулий і майбутній, кожен з яких розглядається у складі дієслівного речення як його організуючий центр.

Відносний час дії визначається з точки зору часу іншої дії (взагалі будь-якого моменту, крім моменту мовлення). На думку А.П. Грищенка, Л.І. Мацько, синтаксичний час виражає часове співвідношення між кількома процесами у плані послідовності їх реалізації [23, 423-424].

Отже, визначальними поняттями семантико-синтаксичної структури речення є категорії предикативності, модальності і часу.

В аспекті семантичної організації речення предикативність витлумачено як семантику існування явищ у дійсності, позначуваних реченням, що функціонує поряд із категоріями предикації і предикатності. У складному реченні категорія предикації формує суб'єктно-предикатні відношення з додатковою правобічною валентністю, що на нормаль-синтаксичному рівні реалізується у семантичних класах складнопідрядних речень.

Надкатегорія предикатності у межах складного речення реалізується в категорії вторинної предикатності, що виступає в ролі показника семантико-синтаксичних відношень між предикативними компонентами складної конструкції.

Питання статусу і ролі модальності у реченні окреслено у працях представників різних наукових підходів: логіко-граматичного, семантичного, логічного тощо. У сучасному синтаксисі панівним є функціональний підхід до витлумачення цього поняття, згідно з яким модальність розглядається як функціонально-семантична категорія, що формує загальнореченнєву категорію предикативності.

Часова категорія є необхідним компонентом категорії предикативності, означає відношення реальної з погляду мовця дії, процесу чи стану до моменту мовлення. Реальність / ірреальність дії, процесу чи стану можна встановлювати як з об'єктивних позицій, так і з позицій мовця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 383с.
2. Бархударов Л.С., Колшанский В.Г. К проблеме структуры сложного предложения / Л.С. Бархударов, В.Г. Колшанский // Сб. статей по языкознанию. – М., 1958. – 152с.
3. Бенвенист Е. Общая лингвистика / Е. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 447с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368с.
5. Вихованець І.Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності / І.Р. Вихованець // Українська мова. – 2002. – № 1. – С.25-31.
6. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К.: Унів вид-во “Нулсари”, 2004. – 400с.

7. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В.В. Виноградов // Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – 559с.
8. Городенська К.Г. Онтологічні параметри способу і часу / К.Г. Городенська // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С.39-42.
9. Горский Д.П. и др. Краткий словарь по логике / Д.П. Горский, А.А. Ивин, А.Л. Никифоров; под ред. Д. Горского. – М.: Просвещение, 1991. – 208с.
10. Гуйванюк Н.В. Співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальності в реченні: Навч-метод. посібник / Н.В. Гуйванюк, В.А. Чолкан: Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича – Чернівці: Рута, 1997. – 63с.
11. Енциклопедія «Українська мова» / [редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін.] – К.: «Українська енциклопедія», 2000. – 752с.
12. Ермолаева Л.С. К вопросу о соотношении модальности и предикативности / Л.С. Ермолаева // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1963. – № 4. – С.119-126.
13. Золотова Г.А. Категории времени и вида с точки зрения текста / Г.А. Золотова // Вопросы языкознания. – 2002. – № 3. – С.8-29.
14. Золотова Г.А. Очерк функционального анализа синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1973. – 351с.
15. Колосова Т.А. Семантические отношения в сложном предложении / Т.А. Колосова // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1972. – № 5. – С.61-72.
16. Колшанский Г.В. К вопросу о содержании языковой категории модальности / Г.В. Колшанский // Вопросы языкознания. – 1961. – № 1. – С.94-98.
17. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – Изд.2-е испр. и доп. – М.: Наука, 1975. – 717с.
18. Мірченко М.В. Синтаксичні категорії речення: Дис. ... д-ра філол.наук: 10.02.01 / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки / Мірченко Микола Васильович. – Луцьк, 2002. – 432арк.
19. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения / В.З. Панфилов – М.-Л.: Наука, 1963. – 80с.
20. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – Изд 7-е – М.: Учпедгиз, 1956. – 511с.
21. Русская грамматика / Под ред. Н.Ю. Шведовой: В 2т. – М.: Наука, 1980. – Т.1. – 753с.
22. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю.С. Степанов. – М.: Наука, 1981. – 360с.
23. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Вища школа, 1997. – 492с.
24. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда – К.: Наукова думка, 1972. – 516с.
25. Чесноков П.В. о предикативности как свойстве предложения / П.В. Чесноков // Теоретические проблемы синтаксиса индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. – С.171-178.
26. Шведова Н.Ю. Входит ли лицо в круг синтаксических категорий, формирующих предикативность? / Н.Ю. Шведова // Русский язык за рубежом. – 1971. – № 4. – С.48-56.
27. Шведова Н.Ю. Об основных синтаксических единицах и аспектах их изучения / Н.Ю. Шведова // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. – С.123-129.
28. Шубик С.А. Предикативность как отличительный признак предложения / С.А. Шубик // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1971. – С.56-61.
29. Шульжук К.Ф. Структурно-семантичні параметри складного речення / К.Ф. Шульжук // Слов'янський вісник: Міжвідомчий науковий збірник. – Вип.1. – Рівне, 1998. – С.219-223.

Рассмотрено ряд лингвистических проблем, связанных с характеристикой семантических категорий предикативности, модальности и времени; выяснено их роль в формировании семантико-синтаксической структуры предложения.

Ключевые слова: семантическая структура предложения, предикативность, модальность, время.

A number of linguistic issues connected with the characteristic of the semantically category of predicate, modal and tense are considered; their roles in the formation of semantic syntactic structure of a sentence are explained.

Key words: semantic structure of a sentence, predicate, modal, tense.

УДК 811.161.2'367.335

І. Я. Завальнюк

ПРОСТІ ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ У РОЛІ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ: НОВІ РИСИ Й ТЕНДЕНЦІЇ

У статті проаналізовано заголовки, побудовані за зразком простого односкладного речення. Окреслено їхню функціональну специфіку в мові українських газет початку ХХІ ст., указано на нові риси й тенденції.

Ключові слова: заголовок, функція заголовка, означено-особове (неозначено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне) односкладне речення, нові тенденції, мова української преси початку ХХІ ст.

Українська преса першого десятиріччя ХХІ ст. вирізняється діапазоном нових функцій, пов'язаних із маніпуляцією свідомістю читачів, соціальною детермінацією їхньої поведінки, створенням психологічного комфорту чи дискомфорту [5, 235], проекцією емоційного стану, настрою автора на читацький загал й отриманням зворотної реакції тощо. Важливою постає проблема